

Vélemény Vonyó József Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt című doktori disszertációjáról.

Vonyó József a mai magyar történészek idősödő -- részben már nyugdíjas, részben a felé közelítő --- generációjának jól ismert és mindenki által becsült tagja. Mint több pályatársammal, először vele is az egyik tudományos diákköri konferencián találkoztam az 1970-es évek legelején. Ő akkor már kezdő tanár volt, én még végzős diák. Azóta közel félévszázad telt el, amely alatt mindenki – Vonyó József is – a maga útját járta. Milyen volt ez az út, milyen eredményeket hozott, és miért csak most, a pálya vége felé közeledve kerülhetett sor egy olyan disszertáció elkészítésére, amely alapján az MTA doktora cím odaítélhető? Engedjék meg, hogy a kézirat értékelése előtt, amely rövid lesz, ezekről a kérdésekről is ejtsek néhány szót.

Vonyó József pályakezdésének – és generációnkban ez is eléggé tipikus – két vezérlő csillaga volt: a közélet és a szakma, vagyis a KISZ és a történelem. A pályázó esetében kezdetben a közélet dominált, amelyhez a szakma inkább csak a dekorumot adta, majd megfordult a viszony. Egyre inkább a szakma került előtérbe, s a közélet vált kiegészítő elemmé. Vonyó József elsősorban immár évtizedek óta történész és egyetemi oktató, de valamennyire azért közéleti ember is. S ez talán még ma is így van. 1990-től éveken át aktív tagja volt Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata kulturális bizottságának, valamint 1992-ről a Pécs történetének megírásának támogatására alakult Pécs Története Alapítvány kuratóriumának. Emellett számos más pécsi, illetve baranyai kulturális szervezet munkájában vett részt. A jelenlévők többsége előtt ilyen irányú tevékenysége valószínűleg kevésbé ismert. Minden történész kollégánk ismeri azonban a pályázó szakmai-közéleti, illetve tudományszervezői tevékenységét. Vonyó József kezdeményezője és 1986-tól vezető szervezője volt az évenként megrendezett Dél-dunántúli történészek nyári táborának. Mint egyszer-kétszer magam is e tábor előadója tanúsíthatom, hogy a misszió, amelyet társaival együtt Vonyó József e munkával magára vállalt, minden elismerést megérdemel: a vidéki tanárok, levéltárosok és a vezető kutatók közötti élő kapcsolatot biztosította, s ha még megvan, biztosítja ma is. S közben természetesen szakmai továbbképzést is nyújtott. A táborba 1990 óta ráadásul a szomszédos országokból is érkeztek érdeklődők és előadók is. A pályázó szakmai-közéleti tevékenységének másik fontos terepe a Magyar Történelmi Társulat. A dél-dunántúli csoportnak 1983-tól titkára, és emellett 1999-től két cikluson át a szervezet egyik országos alelnöke volt. Mint a Társulat akkori főtitkára tanúsíthatom, hogy

Vonyó Józsefnél kezdeményezőbb, agilisabb és ugyanakkor megbízhatóbb munkatársat elképzelni sem lehet.

Vonyó József azonban nemcsak szakmai-közéleti emberként sokoldalú, hanem történész kutatóként és egyetemi oktatóként is. Nem mondható, hogy érdeklődése kizárólagosan egyetlen korszakra és azon belül egyetlen témára korlátozódna. Szakmai életútját és publikációinak bibliográfiáját áttekintve észre kell venni, hogy a két világháború közötti magyar történelem mellett, amely vitathatatlanul fő témája, középkori magyar történelmet éppúgy tanított, mint 1945 utáni magyar történelmet, sőt foglalkozott történeti muzeológiával, valamint a hely- és intézmény-történetírás elméleti és módszertani kérdéseivel is. Ennek megfelelően Pécs várostörténetének módszertanáról éppen úgy közölt tanulmányt, mint a város 1543 és 1990 közötti demográfiájáról vagy Vörös Vince életútjáról.

Én ezt a tematikát kissé szerteágazónak tartom, ám ugyanakkor teljes mértékben érthetőnek, sőt bizonyos szempontból irigylésre méltónak. Egy budapesti egyetemi embertől senki sem várja, hogy egyben a főváros történetével is foglalkozzon. Ha mégis ezt teszi, az személyes érdeklődés és döntés eredménye. A vidéki egyetemi városokban azonban nem ez a helyzet. Kecskeméti levéltárosként több mint 40 évvel ezelőtt magam is tapasztaltam, hogy egy kevésbé specializált szakmai közegben az embertől gyakran mindentudást várnak a maga szakmájában, s csak igen nehezen veszik tudomásul, hogy ma már a történészek között is vannak sebészek és belgyógyászok, s általában nem szerencsés, ha a traumatológián a daganatos megbetegedések specialistái gyógyítanak.

A sok helyi kihívás ellenére Vonyó József mindazonáltal nem tévedt a mindentudó csodadoktor szerepébe. Bár beleszólt ebbe is, és beleszólt abba is, fő témája immár több mint 35 éve az 1930-as évek első felének Magyarország, ezen belül is elsősorban Gömbös Gyula kormányának és pártjának, a Nemzeti Egység Pártjának a tevékenysége, jellemzői. 1980-ban erről írta doktori disszertációját, ebből a témából publikálta a legtöbbet, tartotta a legtöbb előadást hazai és külföldi konferenciákon, ilyen témával szerzett 1996-ban PhD fokozatot, e témakörhöz kapcsolódó dokumentumkötettel (*Gömbös pártja*. Pécs, 1998) habilitált 2001-ben, és ezzel kapcsolatos munkáira hivatkoztak a legtöbbet.

Vonyó József 1970-es évekre visszanyúló témaválasztását a legteljesebb mértékben indokoltnak tartom. Abban az időben csupán Kónya Sándor már 1968-as megjelenésekor is elavult és igen leegyszerűsítő szemléletű könyve állt rendelkezésre. Ez – lényegében megismételve az 1950-es évek propagandisztikus ízű szólamait – a Horthy-korszakot egészében fasiszta jellegűnek minősítette, Gömbös kormányzati tevékenységét pedig az obligát „Gömbös kísérlete a totális fasizmus bevezetésére” cím alatt tárgyalta. Igaz, Gömbös

külpolitikájáról 1982-ben egy igen alapos monográfia jelent meg Pritz Pál tollából, a kor belpolitikájával, és ezen belül kormánypártjával azonban továbbra sem foglalkozott senki. A 30-as évek kormánypártjáról ezért egészen az 1980-as évek második feléig csak az általánosságok és a leegyszerűsítések szintjén esett szó, és a terminológia terén is bizonytalanság mutatkozott. A 10 kötetesre tervezett Magyarország története 1976-ban kiadott 8. kötetében a fasiszta jelző már elmaradt, s Gömbös csak „totális diktatúrát” akart kiépíteni. Pritz Pál pedig az 1985-ös, Balogh Sándor által szerkesztett 20. századi összefoglalóban a „fehér radikális” szóösszetételt használta. Ugyanő kiemelte, hogy „Gömbös miniszterelnöksége nem jelentett gyökeres szakítást a bethleni [konzervatív] kormányzati rendszerrel.” (Balogh Sándor szerk.: *Magyarország a XX. században*. 2. kiad. Budapest, 1986. 174.)

A rendszerváltást követő években érdemben ketten foglalkoztak Gömbös Gyulával: Vonyó József és Gergely Jenő. Mindketten több munkájukban fejtették ki álláspontjukat. Említett 1998-as dokumentumkötete után Vonyó József 2001-ben *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus* cím alatt közölt tanulmánykötetet, majd 2014-ben egy rövid Gömbös életrajzot is közzé tett. Gergely Jenő Gömbös-életrajzai közül a rövidebb és jegyzetek nélküli 1999-ben, a hosszabb, és jegyzetekkel ellátott 2001-ben látott napvilágot. Ezekben és más munkáiban Gergely Jenő nem titkoltan a Gömbös Gyuláról rögzült kép revíziójára és bizonyos mértékű rehabilitálására törekedett. Úgy vélte, hogy Gömbös nemcsak fasisztának vagy nácinak nem nevezhető, hanem 1928 őszétől „jobboldali radikálisnak” sem. Ehelyett „inkább jellemezhető az újkonzervatív mentalitás megtestesítőjének és érvényesítőjének”. A rendszert Gömbös sem konzerválni, sem megdönteni nem akarta, „ő a rendszert akarta megreformálása révén életképesebbé, korszerűbbé és mindenki számára elviselhetőbbé tenni” – írta. (Gergely Jenő: *Gömbös Gyula*. Budapest, 2001, Vince Kiadó, 314-315.) Ezzel az állásponttal többen nem értettünk egyet: sem Vonyó, sem én, sem mások, és véleményünknek annak idején hangot is adtunk. A szakmailag minden tekintetben megalapozott, szisztematikus cáfolatra azonban egészen mostanáig, Vonyó József évtizedek kutatásait összegző munkájának elkészültéig várnunk kellett.

A *Gömbös Gyula és a hatalom* című disszertáció szerencsére nem csak Gömbös és a hatalom viszonyáról szól, hanem mindarról, amiről egy teljességre törekvő biográfiának szólnia kell – kivéve külpolitikáját. Gömbös gyermekkoráról, iskoláiról, katonaiszti működéséről, szerepvállalásáról az 1918-19-es forradalmakban, a Fajvédő Párt megalapítójáról, vezetőjéről és feloszlatojáról, a honvédelmi miniszterről, és az

alkalmazkodni kénytelen, ám fajvédő nézeteit és diktatórikus törekvéseit fel nem adó miniszterelnökről.

A számos historiográfiai előzmény ellenére a szerzőnek nem volt könnyű dolga. A pályáiv egyes szakaszairól ugyanis alig rendelkezünk autentikus és informatív forrásokkal. Az inkább szónoki, mit írói vénával megáldott Gömbös naplót nem vezetett, memoárjai elkészítésére nem volt módja, levelezni nem szeretett, irathagyaték nem maradt utána. Különösen hiányos a murgai kisfiúra, a soproni gimnazistára és a pécsi hadapródiskola növendékére vonatkozó forrásanyag. Nagyrészt Révay József 1934-es adatgyűjtésére támaszkodva és a személyiségpszichológia szempontjait is hasznosítva a szerzőnek mégis sikerült minden korábbinál plasztikusabb képet rajzolni a lakóhely, családi háttér és iskolák szerepéről Gömbös egyéniségének, valamint politikai nézeteinek és mentalitásának az alakulásáról. A disszertáns meggyőzően mutatja ki, hogy e mentalitás lényege a minden helyzetben és közegben való irányítani akarás, és ugyanakkor a legbonyolultabb helyzetek és jelenségek leegyszerűsítése volt.

Politikai világképe, mely saját írásai mellett ekkori kortársainak a feljegyzéseiből rekonstruálható, a háború végére alakult ki. Ennek sarokpontjai a következők voltak: az ország területi integritásának megőrzése, illetve visszaállítása, a baloldali ideológiák – liberalizmus, marxizmus, szocializmus – elítélése, és társadalom újjászervezése nemzeti-faji alapon, a központi hatalom erősítése akár antiparlamentáris eszközökkel is, az agrárérdekek védelme az ipari és kereskedelmi tőkével szemben, s végül a zsidóság szerepének és befolyásának korlátozása minden téren. Ezek képezték a fajvédő politikai alapjait, melyeket – hangsúlyozza Vonyó Gergely Jenővel szemben – Gömbös sohasem adott fel, legfeljebb nem hangoztatott.

1933-as kormányalakítását követően, amely időszakról már bőséges forrásanyag áll rendelkezésre, Gömbös mindenekelőtt saját hatalmát elfogadó és támogató politikai bázis kiépítésére törekedett. Mivel ez törekvései sikere vagy kudarca szempontjából alapvető jelentőséggel bírt, a szerző ezt a tematikát korábbi munkáiban igen részletesen és alaposan feldolgozta, s ezek eredményeit a disszertációban is hasznosította. Ezek lényege a kormánypárt átalakítása lett volna szervezett tömegpárttá és a többi politikai párt felszámolása. Gömbös nemcsak az új párt, hanem a disszertáns szerint az egész nemzet vezérének tekintette magát. Célja egy „diktatórikus vezéri állam” létrehozása volt, amelynek érdekében viszont – eltérően a náciaktól és a fasisztáktól – tömeges erőszakot és fizikai terrort nem kívánt alkalmazni. Ezzel kapcsolatban érdemes lett volna részletesebben kitérni Horthy szerepére és helyére egy ilyen vezéri államban. Elképzelhető, hogy Gömbös Horthyval

szemben is el tudta volna magát képzelni a „nemzet vezéréként”? Vagy két vezére is lett volna az országnak? Erre nem kapunk választ a kéziratból.

Összegezve véleményét Vonyó József úgy foglal állást, hogy Gömbös sem hős nem volt, sem sátán. „Nem alantas és gonosz célok, hajlamok – inkább általa nemesnek vélt törekvések vezérelték. Hite szerint mindazzal, amit tervezett és tett, a magyar nemzet/faj üdvét szolgálta”. Ehhez persze Vonyó József nagyon helyesen hozzáteszi, hogy egy politikust elsősorban nem szándékai és tervei minősítenek, hanem részben az, amit azokból megvalósított, részben pedig azok következményei is. Ez utóbbi szempontjából a mérleg egyértelműen negatív. A disszertáció utolsó mondata szerint „Gömbös Gyula olyan politikusként távozott előbb a politikából, majd az életből is, aki adottságainak és felkészültségének hiányosságai miatt [...] miniszterelnökként sem vált államférfivá”. (514.)

A disszertáció érdemeinek tartalmi ismertetése után néhány szó a dolgozat forrásbázisáról. A publikált források és a szakirodalom felsorolása 23 oldalt tesz ki. Ebben nemcsak a hazai szakirodalom minden releváns munkája kap helyet, hanem néhány német és angol nyelvű kötet, illetve tanulmány is. A kutatott sajtóanyag 31 tételt tartalmaz. Köztük nemcsak a fontosabb országos napilapok találhatók meg, hanem olyanok is, mint a *Nemzeti Sport*, a *Néptanítók Lapja* vagy a *Mohácsi Hírlap* és a *Nyírvidék*. A felhasznált levéltári források köre ugyancsak rendkívül tág. A Magyar Országos Levéltár releváns fondjai, mindenekelőtt a Miniszterelnökség iratai és a Kozma-gyűjtemény, valamint a Hadtörténelmi Levéltár és az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára állagai mellett Vonyó József tíz megyei, illetve városi levéltárban is kutatott. A vidéki levéltárak, elsősorban a Baranya Megyei Levéltár anyagai jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a disszertáns megalapozott állításokat tehessen a téma vitatott kérdéseiről.

A széleskörű és komplex forrásbázis, a mintaszerű forráskezelés, a megalapozott okfejtés és értékelések, s nem utolsósorban a világos szerkezet és a szép magyar nyelv alapján feltétlenül javaslom, hogy az MTA Doktori Tanácsa tűzze ki nyilvános vitára Vonyó József kollégánk az MTA doktora cím elnyerése érdekében benyújtott disszertációját.

Göd, 2016. június 25.

Romsics Ignác